

Boje Katzenelson

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Uden om og inden i – eller psykosnak kan sagtens være ordentlig snak

Poulsens ærinde er at undersøge, i hvilke sproglige kontekster nogle af personlighedspsykologiens centrale begreber eller 'værdier' som frihed, ægthed, tryghed, tillid, selvfølelse, selvstændighed, autonomi, integritet, hensigt, bevidst, selvet og identiteten kan anvendes meningsfuldt som tilskrivning af mentale tilstande, og i hvilke de ikke kan.

Herunder skelner Poulsen mellem direkte ord for mentale tilstande som 'vred' og indirekte eller "kontradefinerede" ord for mentale tilstande såsom 'påvirket'. Det indirekte eller kontradefinerede ved sidstnævnte ord for mentale tilstande består i, at vi kun kan forstå hvad påvirket vil sige ved at henvise til eller først forstå den modsatte mentale tilstand. I dette tilfælde kan vi kun forstå, hvad det vil sige at være påvirket, ved at henvise til hvad det vil sige at være påvirket. Altså når vi skal forklare os nærmere eller ligefrem bedrive psykologi, i dagligdagen går det mestendels ubesværet.

Hovedreglen er at kontradefinerede ord for mentale tilstande har et benægtende præ- eller suffix, i dette eksempel 'u' foran 'påvirket'. Imidlertid findes der en række ord for mentale tilstande som ifølge Poulsen er kontradefinerede, selvom de ikke har den indirekte sproglige konstruktion af et benægtende præ- eller suffix, og det er netop de nævnte centralbegreber i personlighedspsykologien (tryghed, selvstændighed etc.). Poulsen kalder dem "omvendte ord", som er kontradefinerede uden at vi umiddelbart kan se det på dem p.gr.a. det manglende benægtende præ- eller suffix. Og det er af samme grund, at de ifølge Poulsen giver os problemer i psykologien, såvidt jeg forstår ham.

Problemet er, at vi tit opfatter de omvendte ord for mentale tilstande som udsagn om noget sandt eller falsk foreliggende, medens de nok så ofte burde betragtes som blot talehandlinger, dvs. som ytringer om noget der giver eller ikke giver mening i en samtalekontekst. Fx (s. 14) er det hverken sandt eller falsk eller meningsfuldt at sige om et menneske at det er tryk i en kontekst, hvor der ikke optræder utrygge eller utryghedsvarslenende momenter. Her anvender vi begrebet tryk i en situation, hvor den således definerede person hverken er tryk eller utryk, men bare er til stede, og det er ikke meningsfuldt. Alligevel taler vi ofte sådan, og det forkluder forståelsen, det er psykosnak mener Poulsen.

Poulsen gennemgår i artiklens hoveddel, hvornår han anser det for meningsfuldt at anvende de omvendte ord for mentale tilstande under rammer af forskellige former for tilskrivninger og kontekster, og hvornår det ikke forekommer meningsfuldt. Det er såvel berigende som fornøjeligt at følge

Poulsens intellektuelle præcision, levende eksempelverden og refleksioner over opdragelsespraksis.

Adfærdsform og adfærdsdisposition. I adskillige tilfælde som det anførte tryghedseksempel kan der muligvis være tale om både misvisende sprogbrug og lidt gennemtænkt psykologi. Men generelt mener jeg ikke det behøver være forkert for i hvert fald nogle af de omvendte ords vedkommende såsom 'ægthed', 'tillid', 'autonomi' og 'integritet'. Andre ifølge Poulsen omvendte ord som 'frihed', 'hensigt' og 'bevidst' hører efter min opfattelse hjemme i en anden konceptuel dimension end disse og 'identitet' og 'selv' i en tredje, uden at jeg her kan argumentere nærmere for det synspunkt. Det er derfor kun de førstnævnte jeg vil beskæftige mig med.

Indledningsvist i artiklen nævner Poulsen fire typer af tilskrevne mentale tilstand, hvoraf *adfærdsform* og *adfærdsdisposition* er de vigtige i denne sammenhæng, fordi det er omkring disse den mulige uenighed mellem Poulsen og mig melder sig. Jeg siger den mulige uenighed, for jeg er ikke sikker på at den er der. Under alle omstændigheder er problematikken interessant nok i sig selv, da den markerer en hyp-pigt optrædende skillelinje i psykologien.

Ifølge Poulsen er fx 'vred' et direkte (modsat indirekte eller kontradefineret) ord for en mental tilstand, og det giver mening at spørge om det er sandt eller falsk, at jeg er vred. Denne mentale vredestand vil jeg i Poulsens klassifikation kalde en adfærdsform, og det vil han formentlig også. Jeg er vred nu, jeg var det ikke før, og om lidt er jeg det ikke igen. Men hvis vi i en romans persongalleri får at vide at Mr. Scrooge er 'vredladen', et 'vredagtigt gemyt', 'altid vrissen' eller et 'kolerisk temperament', så ved vi hvor vi har ham (også selv om disse udtryk næppe dækker helt det samme). Når en person er eller i hvert fald af de fleste opfattes som udvisende nogenlunde den samme adfærdsform kontinuert og i forskellige slags situationer eller kontekster, har vi med en adfærdsdisposition og ikke kun en adfærdsform at gøre.

Der er mange slags adfærdsdispositioner. Vredladden vil jeg for kortheds skyld kalde et personligheds- eller karaktertræk, i markeret udgave måske ligefrem en type. Teofrast kunne have skrevet et portræt af 'Den vredladne' type og Molière eller Holberg en komedie med samme titel (ligesom fx 'Den stundesløse'). Vi kender typen, siger vi, og det gør vi faktisk, ellers ville vi ikke begribe hvad disse forfattere skriver. Men er det også videnskabeligt holdbart, findes typer virkelig og ikke kun som som psykosnak?

Typelærer har længe været bortvist ad fordøren i psykologien, men de ser ud til ustandselig at vende tilbage ad bagdøren. Eysenck anvender uanfægtet en typelære, og ingen vil beskyldte ham for videnskabelig blødsødenhed. Men lad os blot holde os til personligheds- eller karaktertræk. Diverse teorier herom står stærkt i personlighedspsykologien nu som før, måske for tiden stærkere end nogensinde. Nogle teorier mener endog, at træk udgør personlighedspsykologiens kerne. Naturligvis har denne opfattelse været anfægtet af såkaldte situationister (fx Mischel), som mener at alt er relationer og at der derfor kun findes adfærdsformer svingende fra kontekst til kontekst, men ikke stabile adfærdsdispositioner som træk. Den opfattelse er stadig gængs i nogle socialpsykologier, men ikke længer i personlighedspsykologien (selv Mischel er krøbet til korset).

Derfor kan trækteoriene jo godt være forkerte og blot afspejle personlighedspsykologiens uformåenhed. Det mener jeg ikke, men sikkert og vist er det i hvert fald at alle mennesker gør brug af dem i folkepsykologisk udgave hundrede gange om dagen (skønt de langt fra altid er sig det bevidst). Vi orienterer os i den mellem menneskelige virkelighed ved at tilskrive andre (sjældnere os selv) stabile eller dispositionelle karaktertræk til (med)forklaring af den aktuelle adfærdsform. Det gør psykologiske situationister også, endda i kontortiden. Vi ville leve i et kaotisk mellem menneskeligt mentalt univers, hvis vi ikke gjorde det.

Og hvad mere er, vi orienterer os gennemgående korrekt i den mellem menneskelige virkelighed med disse tilskrivninger, hævder teoriene om personperception og attribuering. Der skal meget lidt bekendtskab til, før vi tilskriver andre ret specifikke karaktertræk, og gennemgående rammer vi plet. Der kunne gives evolutionære forklaringer på, hvorfor vi har sådanne adfærdsdispositioner som træk og hvorfor vi formår at aflæse dem rimelig korrekt hos hinanden ud fra ganske få vink ved deres adfærdsformer (se fx Buss 1991), men det er en anden historie.

Eksempel. Nuvel, kunne Poulsen tænkes at sige, det kan jeg være enig i (måske) hvad angår en adfærdsdisposition som vredlidenhed, men ikke når det gælder de mentale tilstande der defineres ved de omvendte ord, for de henviser netop ikke til adfærdsdispositioner. Derfor er ovenstående betragtninger fra min side irrelevante.

Det vil de nok være i nogle tilfælde, men næppe i andre. Lad os se på et eksempel, og mere end ét er der ikke plads til. Jeg kunne ønske at behandle førnævnte tryghed eller tillid, men det overer jeg ikke, thi for den livsyttrings vedkommende har jeg så meget på hjerte at det ville sprænge alle rammer. Derfor vælger jeg i flæng integriteten. Om den skriver Poulsen (s. 18-19):

Men hvis vi hævder, at integritet er et kontradefineret begreb, betyder det, at det er misvisende at sige, at man havde integritet før udfordringen, fordi selve den handling at foretage tilskrivningen forudsætter en betinget kontekst, en trussel mod integriteten. Kun truet, men fastholdt integritet fortjener at blive kaldt integritet, kun udfordret autenticitet er en mental tilstand.

Her er Poulsen tilsyneladende situationist: Kun betingelser 'uden om' personen (her visse slags udfordringer) afgør, om det har mening at tale om integritet. Integritet og autenticitet er ikke en essens 'inden i' personen forud for kontekstens betingelser. Autenticitet er noget man bliver i en situation, det er ikke noget man forlods er. Integritet er en adfærdsform, ikke en adfærdsdisposition. Eller som han siger andetsteds (s. 22) om selvstændighed:

...findes selvstændighed kun som et system af kontekst-specifikke personlige færdigheder.

Integritet eksisterer kun i en situation hvor noget bestemt foregår, ikke før og efter denne situation og ikke i andre situationer.

Det er efter min mening rigtigt for integritet som adfærdsform (eller for vredlidenhed som væren vred kun nu og for en kortere stund), ikke for integritet som disposition. Men så fortsætter Poulsen (s. 18-19):

Det kan selvfølgelig siges om en person, at han har integritet, og at han er sandfærdig over for sig selv, men kun i den forstand at han er den slags person, der ikke bukker under for fristelsen til at handle uden integritet, når fristelsen foreligger. Også her er truslen mod integriteten den betingede kontekst, der gør beskrivelsen meningsfuld.

Nu er Poulsen tilsyneladende essentialist, i det mindste et stykke vej: En person kan besidde integritet som adfærdsdisposition forud for den specifikke kontekst, nemlig hvis han er en sådan person "der [i almindelighed, kunne der have nemt have stået] ikke bukker under for fristelsen til at handle uden integritet, når fristelsen foreligger". Denne sætning er jo et (udmærket) led i definitionen af integritet som adfærdsdisposition. Og denne i det mindste delvist essentialistiske position understreger Poulsen ved forud for disse to citater at sige:

Men hvad med integriteten før den blev udfordret? Det ville forhåbentlig være usandt at sige, at man ikke havde nogen integritet, før den blev udfordret.

Hvordan hænger de to sidste citater sammen med det første? De hænger åbenbart sammen i Poulsens hoved, for denne både-og-tænkning optræder flere steder i artiklen og er muligvis en pointe i sig selv. I så fald kan han og jeg være enige, men vægter blot verdens mangfoldighed forskelligt. I lyset af artiklens teoretiske hovedærinde synes jeg imidlertid ikke, at det hænger sammen i mit hoved. Jeg må mene at enhver situationel eller kontekstuel eller relationel (eller relativistisk) eller behavioristisk eller eksistentialistisk eller postmodernistisk eller konstruktionistisk m.v. opfattelse af mentale tilstande som kun momentane adfærdsformer, der opstår af betingelser 'uden om' personen, forudsætter alle anti-cartesianske kvababbelser til trods en antagelse af, at der forlods er adfærdsdispositioner 'inden i' personen som adfærdsformen kan opstå fra. Der findes sådan noget som 'en personlighed', der dispositionelt medbestemmer den situationelle adfærdsform. Hvilket

Poulsen da som citeret også medgiver. Men så hænger hans position for mig at se ikke ret godt sammen.

Psykosnakkens udbredelse. Selvsagt er også situationskonteksten altid medbestemmende for den givne adfærdsdispositionens udtryk i en given adfærdsform. Det er den også for vredlashed, men principielt er der ingen forskel mellem vredlashed og integritet. Jeg siger udtrykkelig principielt, for konkret er der naturligvis masser af forskel, ligesom der er mellem integritet og tillid etc.

Eller jeg burde nok sige: Vi kan afgøre, om udsagnet 'Mr. Scrooge er vredlashed', er sandt eller falsk. Det er vanskeligere at afgøre, end om udsagnet 'det regner' er sandt eller falsk, men det er en anden sag. Personlighedspsykologen bestiller ikke andet end at foretage slige afgørelser. I nogle tilfælde kan vi ikke afgøre, om udsagnet 'han er en autentisk karakter' er sandt eller falsk, fordi autenticitet i nogle situationer er et kontradefineret begreb i Poulsens forstand. Det tror jeg han har ret i, og det er i så fald fortjenstfuldt at fremdrage både teoretisk og praktisk. Men i andre tilfælde kan vi afgøre det. I andre tilfælde er tilskrivningen af den mentale tilstand 'integritet' lige så direkte og ikke indirekte eller kontradefineret som tilskrivningen af 'vredlashed'. I disse tilfælde er dommen 'han er en autentisk karakter' lige så fuldt som for vredlashedens vedkommende et spørgsmål om et sandt eller falsk udsagn og ikke kun et spørgsmål om at føre meningsfuld eller meningstom talehandling.

Her over for kan Poulsen fortsat hævde og anføre argumenter for, at nej det er det ikke. Vi tror blot at det forholder sig sådan, men det er psykosnak. Dertil vil jeg svare: Måske, men i hvert fald foretager vi sådanne tilskrivninger af integritet som disposition de hundredede gange om dagen, skønt vi i de fleste tilfælde ikke lægger mærke til det. Ganske som vi gør det med vredlashed. Vi orienterer os i den mellem menneskelige virkelighed lige så fuldt og lige så ubesværet ved at tilskrive andre adfærdsdispositionen integritet som ved at tilskrive dem dispositionen vredlashed, og vi ville ikke kunne orientere os i den mellem menneskelige virkelighed uden at gøre det. Påstår jeg, og hvis det er rigtigt, er det dog noget af en pointe.

Og vi gør det endda i grader, det hører med til den mellem menneskelige virkelighedsorientering. Vi siger at Mr. Scrooge er meget vredlashed, hr. Katzenelson noget mindre vredlashed, hr. Petersen mindre endnu og hr. Poulsen slet ikke. Sådan gradbøjer vi også integriteten, og for min skyld gerne på den måde som Poulsen måske selv ville kunne foreslå: At nogle personer i almindelighed er mere eller mindre tilbøjelige end andre til ikke at bukke under for fristelsen til at handle uden integritet, når fristelsen foreligger. Poulsen og jeg, som har været bekendte i mange år, ville have lige så let ved at indpasse hinanden på en skale fra 1 til 5 for integritet som varig disposition som på en tilsvarende skala for vredlashed. Undertiden gør mennesker faktisk den slags, hvad enten de må for Poulsen eller ej.

Og den gradbøjning spiller en kæmperolle for vor orientering og handlen i den mellem menneskelige virkelighed. Meget større rolle end for vredlashedens vedkommende. Nogle af vore vigtigste beslutninger og handlinger afhænger af den.

Så når Poulsen afslutningsvist spørger, hvorfor psykosnakkens breder sig, et mit svar, at det gør den ikke. Den er nemlig i forvejen vidt udbredt, så vidt udbredt at den har været alle vegne altid og det vil den forblive. Den jager man ikke bort med skældud. Det skyldes, at ihvorvel nogen psykosnak sikkert er psykosnak, og Poulsen skal have tak for at have anholdt det, er megen psykosnak og nok den meste ganske fornuftig psykologisknak for psykologer, og for hvermand (herunder psykologer) er den næringssubstratet for hverdagens forståelse af mentale tilstande, uden hvilken vi ville være fortabte (rettere sagt ikke være mennesker).

Referencer

- Buss, A. H. (1991) Evolutionary personality psychology. *Annual Review of Psychology*, 42, 459-492.